

Turkish Studies Social Sciences

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 71-91
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14602
ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: Kasım 2018

Accepted/Kabul: Nisan 2019

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Necla ARSLAN SEVİN – Prof. Dr. Recayi KARAHAN

This article was checked by iThenticate.

SEYAHATNAME VE GRAVÜRLERDE EGE BÖLGESİ KALE MİMARİSİ*

*Eylem GÜZEL***

ÖZET

Erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı gezgin ve sanatçıların ilgi odağı halindedir. Bu ilgi 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda seyahat koşullarında görülen düzelme, Helenizm tutkusu ve arkeolojik araştırmaların hız kazanması gibi nedenlerle daha da artmıştır. Erken dönemlerde daha çok İstanbul üzerine yoğunlaşan geziler 18. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş Ege, Akdeniz ve Güneydoğu gibi bölgelere doğru da yayılmaya başlamış, 19. yüzyılda ise iyice artmıştır. Gezinlerin İstanbul'dan sonra özellikle üzerinde durdukları yer Ege Bölgesi'dir. Bölge kentleri ve mimarisi gezginler tarafından seyahatnamelerde uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bu yazılı anlatımlara, gravürlerde görsel olarak eşlik etmektedir. Gezinler seyahatnamelerinde kentleri anlatırken üzerinde belki de en fazla durdukları yapı grupları savunma yapıları olan kalelerdir. İzmir başta olmak üzere hemen tüm Ege kentlerinde şehre hâkim konumdaki kalelerin görkeminden bahsedilmektedir. Anlatımlar kadar gravürlerde yankı bulmayan bu yapılar çoğunlukla genel kent görünümünde ve ayrıntıya girilmeden ele alınmışlardır. Bodrum Kalesi gibi bazı örneklerde ise bu durum değişmiş ve daha ayrıntıcı bir tasvire gidilmiştir.

Kaybolan kültürel değerlerimizi göstermesi açısından gravürler belge niteliği taşımaktadır. İzmir'in Kadifekalesi, Sancakkalesi ve bir zamanlar limanın temel taşlarından biri olan ancak günümüze ulaşamayan Liman Kalesi, ilgi gören yapılar arasındadır. İzmir'in simgesi durumunda olan bu yapının varlığını gravürlerde görmekteyiz.

* Doktora tezinden üretilmiş olan bu çalışma, 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (INCSOS 2018 Buhara) bildiri olarak sunulmuştur. Araştırma konusu genişletilerek ve daha da geliştirilerek yayın olarak hazırlanmıştır. Araştırmaya maddi destek veren Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

** Doç. Dr., Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, E-posta: eyl2@hotmail.com

Bu bakımdan birer belge niteliğindedirler. Yine aynı şekilde bir zamanlar Muğla-Bodrum Kalesi ayrıntılı tasvirleri ile dikkat çeken diğer bir örnektir. Yapıyı işleyen gravürler, kale içindeki yurt dışına izinsiz olarak çıkarılan armaları yansıtmaları ve dolayısıyla da onların bu topraklara ait olduğunu göstermesi açısından birer kanıt değeri de taşımaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Gravür, Ege Bölgesi, Oryantalist Resim, Kale Mimarisi

AEGEAN REGION CASTLE ARCHITECTURE IN THE ITINERARIES AND ENGRAVINGS

ABSTRACT

The Ottoman Empire was at the center of interest for European explorers and artists since the early periods. This interest grew even further due to reasons including improvement of traveling conditions at the end of the 18th century and in the 19th century, Hellenism passion and increased archeologic research. Travels focused on Istanbul substantially during the early periods and they started to spread towards the Aegean, Mediterranean, and Southeast regions gradually by the 18th century and increased even further during the 19th century. Explorers focused on the Aegean Region especially following Istanbul. The region's cities and architecture were described in length in their itineraries. Engravings accompanied visually these written narrations. Explorers described the cities in their itineraries and focused most on the castle structure groups which are the defense structure. The magnificence of castles, which are located at a position dominating the city in primarily Izmir and almost in all Aegean cities, was mentioned. These structures did not find reflections in engravings as much as in descriptions and they were handled in the general city appearances generally and without giving details. In some examples such as Bodrum Castle, this situation changed and more detailed description was given.

Engravings have document characteristics in terms of showing our lost cultural values. Izmir's Kadife Castle, Sancak Castle and Liman Castle, which was used to be one of the fundamental stones of the port yet did not reach today, are among the structures drawing interest. We see the existence of this structure, which is the symbol of Izmir, in the engravings. Each of these is a document in this aspect. Similarly, Muğla-Bodrum Castle is another example drawing interest once upon a time with its detailed descriptions. The engravings describing the structure are proofs because they reflect their logos that were smuggled out of the country without permit and hence illustrate that they belong to these lands.

STRUCTURED ABSTRACT

Since the early periods, the Ottoman Empire has been the center of attention of European travelers and artists. This interest increased in the end of the 18th century and in the 19th century due to the

improvement in travel conditions, the passion for Hellenism and the acceleration of archaeological research. In the early period, the trips, which mainly focused on Istanbul, began to spread slowly to the Aegean, Mediterranean and Southeastern regions as of the 18th century and increased in the 19th century. The place of travelers after Istanbul is the Aegean Region. The region's cities and architecture are described by travelers in the travel book. These written representations are visually accompanied by engravings. While the travelers are telling the cities in their travels, the most frequently stopped groups are the defensive structures. In all Aegean cities, especially Izmir, the splendor of the castles that dominate the city is mentioned.

The castles are one of the building groups with intense attention in the narrative expressions and engravings of the Aegean Region. A panoramic view of the castle is available in almost any study. The city that attracts the most attention is İzmir. The three castles in the city come in different forms in engravings. Today, Kadifekale, which is in a very ruined condition, dominates the city in almost all panoramic images. Kadifekale is a place where travelers especially go and see and tell in their works. The antique buildings in the vicinity of the castle, which dominated the city, were also influential in this interest. This area, which the travelers describe as the acropolis of the city, is constantly flocking to visitors. Kale, which has a wide place in the book of travels, has been given in silhouette rather than entering the details in engravings. Kadifekale in the paintings of the artists who came to Izmir, with all its majesty, the gulf and the city was shown with a dominant understanding. The view of the castle today is close to this understanding. Kadifekale continues its existence in the form of squatters. There are some cisterns and a small chapel outside the fortification walls.

Two other fortresses which are emphasized about İzmir are Liman Castle and Sancak Castle. Sancak Kale, also known as Yeni Kale, is the first encountered building when it is approached from the bay to İzmir Bay. This very interesting structure can be seen with its rounded towers on a piece of soil protruding in the form of a tongue in the panorama of Bruyn in Izmir. The building, which is located within the scope of the Naval Forces Command in İzmir Inciraltı, has reached the present day.

Another fortress in İzmir, which is the subject of engravings, is the Liman Castle. It is only possible to find images of this structure which was destroyed between 1890 and 1891 and cannot be found in engravings.

In the Aegean Region, the castles were also emphasized in panoramic views of other cities except Izmir. He took part in the silhouette of Bruyn in Manisa.

Kütahya is another city in which the castle is given silhouette in engravings. In the work of Texier's Kütahya, the structure is on a high hill and dominates the city. In these images, which are not entered into detail, the city fortresses for travelers are an indispensable element in urban descriptions. However, these studies do not concern the reflection of the formal and architectural characteristics of the fortress. In addition to some examples, it is possible to find the close and distinctive forms of the fortresses, which are generally considered as

superficial and symbolic, in the engravings of Bodrum Castle. One of these is the Bodrum Harbor and Castle Envelope named Hilair, the Iskele Square, Bodrum Harbor and the castle were given during a moving day. In the engraving named Bodrum Castle of Texier, the castle is in an abandoned and stagnant atmosphere. Contrary to the present-day live view of Bodrum, the gravure is reflected in a very quiet way. In both studies, the general view of the castle is suitable for its present state. The difference between yesterday and today is the transformation of Bodrum into a very active and crowded tourism center.

In the engravings, it is seen that the exterior of the Bodrum Castle has been given interior spaces along with the remote images. In the color lithography named Mayer, the fortress was taken from the nearby plan and the crests on the walls were depicted in detail. Today, most of the crests are not available, the only exception is the British Tower. There are also examples of rigging in the entrance section of the fortress. Today, the ruins of the almost completely ruined Fethiye Castle are seen in the engraving of Purgstall. In the engravings which can be called symbolic, the walls of the castle are seen.

As mentioned earlier, the fortresses, which were particularly emphasized by Westerners, were shown in a vague and sometimes completely symbolic manner in general urban views despite such intense interest. İzmir's Kadifekalesi, Sancakkalesi and Liman Castle, which were once one of the main structures of the harbor and which can not reach today, are among the interesting places. Likewise, we see the existence of these buildings, which were once the symbol of İzmir but could not reach to the present day, in engravings. In this respect, engravings are a document. Muğla-Bodrum Castle is another example that draws attention with its detailed depictions. The engravings of the building are evidence that reflects the coat of arms in the fortress, which was unearthed abroad, and that these belonged to these lands.

Keywords: Itinerary, Engraving, The Aegean Region, Orientalist Drawing, Castle Architecture

I.Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, erken dönemlerden itibaren Avrupalı gezgin ve sanatçıların ilgi odağı halindedir. 15. -17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü karşısında korku ile karışık bir merak duygusu ile hareket eden Avrupalılar, bu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına çok sayıda seyahat düzenlemişlerdir (Germaner - İnankur, 1989:11; Arslan,1992: 15; Davison, 1993: 35; Üçel Aybet, 2003: 8; Güzel, 2010: 19-20).Avrupa'da, Rönesans ile canlanan antikite ilgisi 16. yüzyılda yükselmeye başlamıştır. Bu ilgiden ilk nasibini alan yerlerden biri, Osmanlı topraklarıdır. Yunan ve Roma uygarlıklarının kalıntılarını barındıran imparatorluk toprakları antikite meraklarını doyurmaya hazır Batılı gezginlerin akınına uğramıştır. Klasik kültür hayranı Tavernier, Chardin, Bernier, Dreux gibi entelektüel Avrupalılar, 16. ve 17. yüzyıllarda Ege'deki antik yerleşimlere geziler yapmışlardır. Bunların seyahat anılarının yayınlanması, Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır (Arslan,1992: 15).

18. yüzyılda Osmanlı-Batı arasında gelişen ilişkilerin dengesinde değişiklikler ortaya çıkmaya başlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında üstünlüğünün ciddi olarak sarsılmaya başladığı bu dönemde, Avrupa'yla yoğun bir kültürel ilişkiler sürecine girme durumunda kalınmıştır (Germaner, 1992:105; Renda, 1977:15; Aslanapa, 1993: 276; Arslan, 1992:16; Yenişehirlioğlu, 1993: 57-63).Bu

durum ülkeye gelen gezginler üzerinde de etkisini göstermiştir. İmparatorluğun kapılarını Batı'ya açması ve Avrupa için korku verici imajının değişmeye başlaması, gezginlerin sayısında artışa neden olmuştur. Aynı zamanda Batı'nın kendi iç dinamiğinde ortaya çıkan bazı ekonomik ve sosyal olaylar da bu artış üzerinde etkili olmuştur. 18. yüzyılda Avrupa'da görülen hızlı sanayileşme ile birlikte artan fabrikaların yoğunluğu ve çirkinliğinden bıkan ve 1789 Fransız Devrimi sonrasında bir türlü sağlanamayan istikrar arayışı sonucu; kendilerini saran boşluktan kurtulmaya yönelik yeni bir anlayışı ortaya çıkmıştır. Romantizm'in etkisindeki bu insanlar, Doğu'yu yaşadıkları çağın ve toplumun içinde bulunduğu sınırlar ve sıkıntılardan kaçış noktası olarak görmüşlerdir (Germaner -İnankur, 1989: 21; Arslan Sevin, 2006: 36; Kabbani, 1993: 35; Yenişehirlioğlu, 1993: 65).

Daha sonraki süreçte Romantizm ve Oryantalizm akımları paralelinde hareket eden gezginlerin Doğu seyahatleri (Parla, 2005: 36-37; Kabbani, 1993: 35; Arslan Sevin, 2006, 36) 19. Yüzyılda, Helenizm ve Arkeoloji biliminin gelişmesi gibi nedenlerle daha da hız kazanmıştır. Sayıları gittikçe artan Avrupalı gezginler, özellikle kendi mirası olarak kabul ettikleri Antik Yunan ve Roma'ya daha fazla sahip çıkmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da bu mirasın yoğun olduğu Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarındaki antik yerleşimler arkeolojik amaçlı gezilerin vazgeçilmez bir durağı haline gelmişti (Arslan, 1992: 19). Özellikle Ege Bölgesi ile yakından ilgilenen gezginlerin buralarda gördüklerini, kendi dünya görüşleri süzgecinden geçirerek yansıttıkları izlenmektedir. Seyahatnamelerde bölgenin tarihî ve topografik coğrafyası, askerî yapıları, dinsel törenleri, çeşitli devlet kurumları ve yönetim yapısı, günlük hayattan kesitleri, şehirlerin genel özellikleri ve yerleşimin ne şekilde kurulduğu, insanların etnik özellikleri, hastalıklar, depremler, örf ve adetler şeklinde çok geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. Seyahatname ve gravürlerde bölgenin mimari yapıları da dikkat çeken diğer bir unsurdur. Kendi geçmişlerinin izini buldukları Antik eserlerin yanında bölgedeki cami, kilise, kale, çeşme, han, su kemeri gibi çok sayıda eseri de resimlemişlerdir (Güzel, 2010; Sevin, 2002, C.I-II). Kaleler, ilgilerini çeken yapı gruplarından biridir. İzmir başta olmak üzere hemen tüm Ege kentlerinde şehre hâkim konumdaki kalelerin görkeminden bahsedilmektedir. Seyahatnamelerdeki anlatımlar kadar gravürlerde yankı bulmayan bu yapılar çoğunlukla genel kent görünümünde ve ayrıntıya girilmeden ele alınmışlardır. Bodrum Kalesi gibi bazı örneklerde ise bu durum değişmiş ve daha ayrıntıca bir tasvire gidilmiştir.

II. Seyahatname ve Gravürlerde Ege Bölgesi Kale Mimarisi

Kentlerin savunması için kurulan kaleler, Ege Bölgesi'ne seyahat eden gezgin ve sanatçıların üzerinde önemle durdukları bir yapı grubudur. Her ne kadar bu binalar genel kent görünümünde ayrıntılı şekilde tasvir edilmemişlerse de, yüksek tepelerde yer alan şehir kaleleri, tüm kente hâkim durumdadırlar. Özellikle İzmir'deki Kadifekale, Batılılar'ın oldukça dikkatini çekmiş ve seyahatnamelerde, kale ve yakın çevresinde yer alan antik yapılardan sıklıkla bahsedilmiştir. İzmir'le ilgili olarak üzerinde durulan diğer iki kale, Liman Kalesi ve Sancakburnu Kalesi'dir (Güzel: 2012: 441).

İzmir'e uğrayan gezginlerin hemen hepsi, eserlerinde Kadifekale'den¹ bahsetmektedir. Bu anlatımların bazıları kale ve yakın çevresindeki antik dönem eserleri hakkında geniş bilgiler halindeyken bazıları ise "Şehre hâkim olan kalenin Pagos'u taçlandırdığı" şeklinde kısa betimlemelerden ibarettir. Gezginlerin Pagos'a çıkmalarına ve gözlem yapmalarına, kalenin varlığı ile

¹ İzmir Körfezi'ne hâkim, şehrin güneyinde bulunan Kadife Dağı (Pagus Dağı) eteklerinde bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kale, ilk defa M.Ö. 334 yılında, Anadolu'yu Pers egemenliğinden kurtaran Makedonya Kralı Büyük İskender'in (M.Ö. 356–323) isteği üzerine haleflerinden Lysimakhos tarafından yaptırılmıştır (Baykara, 2001: 37; Şenocak, 2003: 10; Akurgal, 1997 103; 52; Kuyulu, 2001, 526). 1317'de Bizanslılar'ın eline geçen kale, 1402'de Timur'un orduları tarafından tahrip edilmiştir. 1668 yılındaki depremde de zarar gören Kadifekale'den günümüzde yalnızca batısındaki beş kulesi ile güneyindeki duvarlarından bir bölümü gelebilmiştir. Bunun dışında kalan doğu ve kuzey kısımları tamamen yıkılmıştır. Kale içerisinde ise bir şapel, dehliz ve bir de su sarnıcı kalıntısı bulunmaktadır (Mercangöz, 2000: 35).

beraber, yakınlarındaki Roma döneminden kalan eserlerin de etkisi olmuştur. Özellikle Aziz Policarp'ın kale yakınlarındaki bir amfiteyatroda vahşi hayvanlarca parçalanma hikâyesi, burasının Hıristiyanlar için kutsal bir yer olarak değer kazanmasına ve gezginlerin bölgeyi önemsemelerine yol açmıştır.

17. yüzyılda Jean Baptiste Tavernier, antik Smyrna'nın kurulu olduğu yamaç kısmının artık kimse tarafından kullanılmadığını söylemekte ve buradaki eski ve büyük bir kalenin duvarlarıyla daha yukarıda bir amfiteatrın varlığından bahsetmektedir. Gezgin, yapının genellikle yuvarlak olan diğer amfiteyatrolara benzemediğini, bunun, denize bakan tarafı açık ve yarım daire biçiminde olduğunu belirttikten sonra Türkler'in amfiteyatroyu neredeyse tamamen yıktıklarını ve malzemesinin körfez kıyısındaki bir hisarın yapımında kullanıldığını eklemektedir (Tavernier, 2006: 113).

1654 senesinde İzmir'de bulunan Chavelier d'Arvieux'nün anlatımından, sadece kare şeklinde bir kulesi kalmış kalenin o yıllarda harabeye dönmeye başladığı anlaşılmaktadır. Gezgin, kalenin içinde 3-4 yeniçeri ailesinin ikamet ettiğinden, ufak bir cami ve kayanın içine oyulmuş suyolları kalıntıları ile buna bağlı bir sarnıçın varlığından bahsetmektedir. d'Arvieux'nün verdiği diğer bir ilginç bilgi, kale kapısının üzerindeki taştan bir kadın başı kabartmasıdır. Kabartmanın burnunun kırılmış, yüzünün de zedelenmiş olduğunu anlatan gezgin, yerli halkın, bu kabartmanın kente adını vermiş olan bir prensesin başı olduğunu söylediklerini de ifade etmektedir (Aksoy, 2002: 193).

1677-1678 yıllarında İzmir'e yaptığı ziyaret sırasında Kadifekale'yi gezen Antoine Galland, yapı için şu açıklamayı getirmektedir: "Büyük ebatlı taşlardan yapılmış duvarlarının enkazının sağda solda olması, bu kalenin inşasının çok eski tarihlere gittiğini gösterir. Tuğla ve moloz taşlarından inşa edilmiş diğer duvarlar; bunların son Bizans İmparatorları tarafından yapıldığının işaretidir... Kalenin ortasında, eskiden bir Rum Kilisesi olan terk edilmiş bir camiden başka bir bina yoktur" (Bauden, 2003: 45).

1701 senesindeki İzmir seyahati sırasında, Fransız gezgin Joseph Piton de Tournefort; kentin eski kalesinin şehre bütünüyle hâkim konumda bulunduğunu, buradaki körfeze bakan tiyatronun Asya'nın en güzel tiyatrosu olduğunu, ancak Türkler tarafından yerle bir edildiğini ve bütün taşlarının bedesten ve kervansaray inşasında kullanıldığını ifade etmektedir. Yine aynı gezgin, kalenin giriş kapısının hemen sağ tarafındaki duvarda tasvir edilmiş olan Amazon Smyrna'sı büstünün üç ayak büyüklüğünde olduğunu ve zamanında hiç de güzel yapılmayan bu büstün burnunun Türkler tarafından açılan ateş ile kırıldığını belirtmektedir. Ayrıca gezgine göre, büstteki kadının şehri kurup ona adını veren ve sikkelerde gördüğü Amazon'la da herhangi bir benzerliği yoktur (Pınar, 1996: 21). Gezgin, kalede pek de görülmeye değer bir şey bulmaz ve burada Türkler'in kötü bir cami yaptırdığını, kuzey tarafındaki kapının üzerinde yine Türkler'e ait çok çirkin iki kartal tasviri bulunduğunu, ayrıca çok yüksek ve okunamayan bir yazıtın olduğunu ekler.

Kaleyi gezdikten sonra sol taraftaki amfiteyatro kalıntılarını incelemeye koyulan gezgin, bu yol üzerinde Aziz Yuhanna'nın havariliğini yapmış ve onun tarafından bizzat İzmir Metropolitliği'ne getirilmiş Aziz Polikarp'ın mezarının olduğu küçük kiliseye değinmektedir. Amfiteyatronun neredeyse yok olduğunu anlatan Tournefort, burasının üst kısmı bir yarım daire şeklindeyken, alt kısmının dört köşe şeklinde sonlandığını söylemekte, buradan İzmir'in tamamen ayaklar altında olduğunu ifade ederek manzaranın güzelliğini övmektedir (Tournefort, 2008: 252; Pınar, 1996: 21).

1752-1753 yıllarında yapmış olduğu seyahat sırasındaki İzmir gözlemlerini anlatan M. Stephan Schulz, şehrin dışındaki kaleyi uzaktan bakınca çok güzel bulur, ancak yakınına gidildiğinde harabe bir yer olduğunu ifade eder. Kalenin içindeki sonradan camiye dönüştürülen St. Johannes Kilisesi'ne de girmiş, yapının artık kullanılmadığını belirtmiştir. Gezgin buradan, kalenin tonozlarının yer aldığı ve üzerine iç kalenin kurulduğu sütunların yanına gitmiştir. Sütunlar o sırada gayet iyi durumdadır. Johannes'in vaftiz edildiği oyuk mezar taşını, sonra da, şimdi içinde eşeklerin dinlenmekte olduğunu belirttiği St. Polikarp Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. Dağın şehir tarafına bakan- bir

zamanlar amfiteyatronun yer aldığı- yamaçta bir kilise daha olduğunu ve yakın zamana kadar da içinde lamba yandığını söyleyen gezgin Türkler'in bu yapının üzerine taş yığdığını anlatmaktadır. Yapıyla ilgili şöyle bir bilgi de vermektedir: “Yunan bilgeleri, ülkelerindeki çocuklar için yeterli süt bulunmadığı zamanlarda, buraya gelerek dua ederler, yerden çıkan sudan içerler ve yanmakta olan lambaya hürmet ederlerse, bebelerinin yeteri kadar süte kavuşacağına inanırlardı” (Pınar, 1996: 63).

19. yüzyılda İzmir’de bulunan gezgin Charles Colville Frankland da buradaki antik dönem kalıntılarına değinmekte ve kalenin kentin tepesinin üzerinde, şehre hâkim olduğunu bildirmektedir (Frankland, 1830, C. I: 268).

Kadifekale’nin en etkileyici anlatımlarından biri Eugène Flandin’e aittir. Albümünde kaleyle ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: “Düşük bir kraliçe gibi gururlu, ama hükmederek durduğu şehrin üzerinde hâlâ ayakta olan eski kale, mavi gökyüzü önünde göze çarpan geniş gediklerle savunmasının umutsuz çabalarını yansıtır. Kökeni yüzyıllar ötesinde kaybolan bu akropolün, üç dönemli olduğu sanılıyor, yani üç farklı çağda yapılmış ve onarılmıştır. Kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen temelinin üzerine, yapımı İskender’e ya da kumandanlarından biri olan Iysimakhos’a atfedilen bir Grek duvarı eklenmiştir, buna karşılık hisarın üst kısmı daha modern olup Bizanslıların imparatorluğunu andırmaktadır. Bu kalenin başından geçen askeri serüvenler inşaat serüvenlerini geride bırakır. Sırasıyla Grekler, Romalılar, Latinler ve Türkler tarafından tekrara tekrar alınmış olup, mazgalları üzerine birbirinin ardı sıra İskender’in sancakları, Romalıların kartalları, Türkler ve Timur tarafından yıkılan Bizansın haçı dikilmiştir... (Flandin, 2010: 134).

1872 yılında gerçekleştirdiği İzmir seyahati notlarında, E.J.Davis, kale için şu cümleleri sarf etmiştir: “...Kale, Büyük İskender’in komutanlarından Antigonos ve Lysmakhos tarafından yapılmış, Bizans, Türk ve Hıristiyan kuşatmalarına karşı koymuş, o zamandan bugüne dek yıkık dökük ve harap bir halde bırakılmış ve en sonunda terk edilmiştir”(Davis, 2006:8).

İzmir’e gelen sanatçıların resimlerinde Kadifekale, tüm heybetiyle, körfez ve şehre hâkim bir anlayışla gösterilmiştir. Bazı gezginler de şehrin Kadifekale’den kuş bakışı görünümünü sunmayı tercih etmişlerdir. 19. Yüzyılda Victor Baudot’nun Aupays des Turbans: Grèce, Syrie, Égypte (1896: 21) adlı eserinde yer alan İzmir isimli gravürde kale, şehre hâkim bir konumdadır. Kare biçiminde yükselen burçları ve kuleleri sağlam durumdadır (Foto. 1).

Fotoğraf 1. Victor Baudot, İzmir (Baudot, 1896: 21) **Fotoğraf 2.** İzmir, Denizden Görünüm ve Kadifekale

19. yüzyılda kenti ziyaret eden Robert Walsh’un Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor (1839, C. II.: 7- 8) adlı eserinde yer alan Thomas Allom imzalı İzmir, Limandan Görünüş adlı gravürde kale, mazgallı, yuvarlak ve kare biçimindeki burçları ve duvarlarıyla anıtsal bir görünüştedir (Foto. 3). Walsh da seyahatnamesinde şehrin akropol bölümünde kalenin yuvarlak ve kare şeklinde burçları ile duvarlarından bahsederek gravürü anlatımla tamamlamaktadır. Kalede, işlevini hâlâ sürdüren sarnıç ile yakınlarında bir tapınak kalıntısı olduğunu belirtmektedir. Kalenin, Rodos şövalyelerinin Hıristiyan şehrini düşman saldırılarına karşı korumak için kullandıkları

bir savunma alanı, aynı zamanda Doğu Hristiyanlarının büyük ticaret merkezlerinden biri olduğu ve burasının, Timur tarafından hem güvenliği hem de ticarî zenginliği bir defada yok etmek için tahrip edildiği, Walsh'un verdiği bilgiler arasındadır. Ona göre, buradaki antik kalıntıların içinde en ilginç ve iyi muhafaza edilmiş durumda olanı, kimi tasvir ettiği konusunda çeşitli varsayımlar bulunan mermerden bir büsttür. Bu uzun saçlı kadın büstünün, bazıları için İzmir'in ilk kurucuları olduğuna inanılan bir Amazon, bazıları içinse kaleyi kocasıyla birlikte yeniden inşa eden Kraliçe Helena'nın heykelinin bir parçasıdır diyerek, konu hakkındaki tartışmaları yakından bildiğini kanıtlamaktadır.

Walsh, dağın yamacında bir stadyumdan veya tiyatroya ait kalıntılardan da söz etmektedir. Bu yapıların malzemeleri, ona göre, şehirde bulunan bir hanın yapımında kullanılmıştır. Anlatımının devamında, bu duvarların altında, eski Hristiyanların savaşa zorlandıkları vahşi hayvanların barındırıldığı hücrelerin varlığından söz etmektedir. Aziz John'un öğrencisi olan ve İzmir Kilisesi'ni kendisinden sonra yönetecek kişi olarak gösterilen ilk Hristiyan piskoposu Aziz Polycarp, burada vahşi hayvanlara atılmıştır, bu nedenle Hristiyanlar için ayrı bir önem arz etmektedir (Walsh, 1839, C. II: 7- 8).

Fotoğraf 3. Thomas Allom, İzmir, Limandan Görünüş (Walsh, 1839, C. II: Lev. 90)

Sancakkale², kurulduğu yer nedeniyle, İzmir Körfezi'ne giren gezginlerin ilk karşılaştıkları yapıdır. Körfeze kuzeyden girilir. Girişin batısında Karaburun Yarımadası, doğusunda ise Eski Foça yer almaktadır. Gediz (Hermos) Nehri'nin denize döküldüğü yerde, yani körfezin güney kıyısındaki bir burnun ucuna inşa edilen kale sayesinde, Osmanlılar, körfeze giren ve çıkan gemilerin kontrollerini sağlayabiliyorlardı (Ülker, 1983: 263-284). Sancakburnu olarak isimlendirilen yerde inşa edilen kalenin yapılış amacı, Venedikliler'in Türk donanmasını Çanakkale Boğazı'nda yok etmesinden sonra İzmir'in savunmasını sağlamaktır (Oikonomos- Slaars, 2001: 72).

Tavernier, şehrin iki mil mesafesinde antik taşlardan bir kale inşa edildiğini ve amacının yabancı gemilerin şehre rahatça girip çıkmalarını engellemek olduğunu belirtmektedir (Polonyalı Simeon, 2007: 199). Gezin, kalenin inşa hikâyesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "Türklerin

²Körfezden İzmir Koyu yönünde gidildiğinde, kenti savunan kalelerin en önemlisi, körfezin en dar yeri olan Sancakburnu'ndaki uçta inşa edilmiş Sancak Kale veya Yeni Kale'dir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bütün Batılı gezginlerin anlatımlarında, yapının, Venedik-Osmanlı filolarının 1656'te Çanakkale'de yaptığı deniz savaşlarından hemen sonra inşa edildiği belirtilmektedir. Evliya Çelebi ise yapım tarihini 1666 olarak vermektedir. İzmir koyuna giren çıkan gemileri kontrol etmek amacıyla 17. yüzyılda inşa edildiği kabul edilebilir (Ülker, 1994: 1-7).

Venediklilerle yaptıkları son savaşlarda³ Osmanlı donanması Ege adaları önlerinde yenilgiye uğrayınca, padişah donanmayı yeniden yola koymak istedi. Ve İngiliz, Hollanda gemilerinin genellikle uğradığı Osmanlı limanlarına adam göndererek bu gemileri ücret karşılığında kullanmayı düşündü, özellikle de sayıları diğer yerlerden çok daha fazla olan İzmir'deki gemilere umut bağladı. Ancak kendilerine yapılan Venedikliler'e karşı denize açılma önerisini geri çeviren kaptanlar bu konuda baskı yapılmak istendiğini görünce hemen demir aldılar. O dönemde İzmir'de ne hisar ne de top bulunduğundan onlara kimse engel olamadı. Efendisinin bu şekilde reddedilmesine ve gemilerin hiçbir engelle karşılaşmadan girip çıkabilmelerine sınırlanan sadrazam⁴, bundan böyle gemilerin dizginlerini elinde tutmak için, körfezde gemilerin mutlaka önünden geçmek zorunda olduğu yere bir hisar yaptırmayı düşündü. İşte bundan ötürü bugün burada su seviyesinde sıralanmış ve geçişi savunan toprak görülmektedir. O zamandan bu yana, filoların eşlik ettiği konvoy halinde seyreden gemiler artık eskiden yaptıklarının tersine İzmir'e kadar gitmiyor, hisarın aşağısında top menzilin dışında kalıyorlar..." (Tavernier, 2006: 114)

Richard Pococke ise 1739'daki ziyaretinde aynı Sancakkale'den bahsetmektedir. Gezgin, Gediz (Hermes)'in karşı kıyısında, üzerinde limana giriş çıkışı denetleyen kalenin yer aldığı bir tepe bulunduğundan bahsetmektedir (Pococke, 1745: 34).

1699 tarihinde Sancakburnu önünden geçerek kente girişlerini anlatan gezgin Aubry de la Motraye, körfezin girişini koruyan kalenin sadece iki burca ve su seviyesinde ateş açabilen on sekiz büyük topa sahip olduğunu belirtmektedir (Motraye, 2007: 19-20).

Davis, körfezin güneyinde bulunan bir kalenin varlığından söz etmekte ve yapıyı kısaca şu şekilde anlatmaktadır: "Burası, Çanakkale Boğazı'nda Türk donanmasını yıkıma uğratan Venedikliler'in saldırılarına karşı kenti korumak için 1656'da yapılan Sancak Kalesi'yd. Kale denize doğru çıkıntı yapan, alçak toprak bir dilin üzerinde yükseliyordu, fakat savunma açısından yetersizdi" (Davis, 2006: 7).

Sancak Kale, savunma amacının yanında İzmir koyuna giren ve çıkan gemilerin gümrük vergilerini ödemelerini garanti altına alma görevini de üstlenmektedir. Fransız gezgin Poulllet, bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Türkler'in, koyun ağzında, her bir gemiden vergi almak ve korsanlardan korumak için bir de kaleleri vardır. Bu kale yüksek savunma duvarlarına, küçük (dar) bir hendeğe ve sadece toprakların gücüne sahip bulunuyordu" (Ülker, 1994: 5,7).

Sancak Kale, seyahatnamelerde oldukça geniş yer tutmasına karşın aynı ilgi gravürler için söz konusu değildir. Gravür açısından en iyi örnek Bruyn'a aittir. İzmir'i 1678 yılında ziyaret eden gezgin, kente girişlerini şöyle betimlemektedir: "Körfezin girişindeki kalesi, küçük körfezi kilitlemekte ve böylece çevresi en aşağı sekiz fersah eden koruma altındaki geniş bir bölümü ayırmaktadır: böylece tüm gemiler bu kalenin yakınından geçmek zorunda kalıyorlar, çünkü hemen ileride deniz sığ olup gemilerin daha uzaktan geçmelerine izin vermemektedir, aynı neden düşman gemilerinin körfeze girişlerine de engel olmaktadır. Denizden uzaklaşınca ve kaleyi geçince körfeze girilir, doğruca İzmir'e yelken açılır. İlerlerken körfezin iki yakasında çok yüksek dağlar ve çok güzel ormanlar görülür." (Linon Chipon, 2002: 43). Gezgin anlatımına şu cümlelerle devam etmektedir: "Bu kalenin etrafında, tüm yaşayanlarının Türkler'den ibaret olduğu evler vardır ve böylece orada bir tür hisar kentçisi oluşmuştur. Sözümleri ettiğimiz kale, kare planlı dört duvardan ibarettir ve çevresinde bir hendek vardır. Bütün gücü, topraklarından gelir. Kale surlarının dışında son derece büyük bir top görünür; bir adam, eğilirse, bu topun namlusundan içeri girebilir" (Oikonomos- Slaars, 2001: 73, d.n. 78).

³ Türkler'in Girit'i ele geçirmesiyle 1699'da sona eren otuz yıllık savaş (Tavernier, 2006: 115, d.n. 3).

⁴ Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661).

Gezginin İzmir adlı gravüründeki ayrıntıda, şehrin iki kalesi olan Kadifekale ve Sancakkalebir arada görülmektedir (Foto. 4). Gravürde, dil şeklinde çıkıntı yapan toprak parçası üzerinde görülen yapı, yuvarlak kuleleri ile Sancakkale'dir. Gezgin, gravüründe gemilerin kale önünde geçişlerini vurgulamaktadır.

Fotoğraf 4. Cornelis de Bruyn, İzmir, (Bruyn, 1698: Lev. 3)

Seyahatnamelerdeki İzmir'le ilgili anlatımlarda adı geçen diğer bir kale, limanın ağzında yer alan Liman Kalesi⁵'dir. Tournefort, Deniz Kalesi olarak bahsettiği yapının sahilde bulunduğunu, kare planda ve dört burçlu olup her bir duvarının uzunluğunun 100 m.'ye ulaştığını ve ortada yer alan bir kaleyle savunulduğunu belirtmektedir. Ayrıca surlarının alçak ve mazgallı olduğu bilgisini de vermektedir (Tournefort, 2008: 251).

Gezgin Motraye, kalenin hemen limanın bitişiğine inşa edildiğini ve körfezi koruyan kaleden daha büyük olduğunu belirtmektedir. Ateşli silahlarla daha da iyi bir şekilde donatıldığını belirten gezgin, kalenin dört tarafının kulelerle çevrelediğini ve ayrıca ortasında da bir kulenin olduğunu söylemektedir (Motraye, 2007: 20-21).

Liman Kalesi, gravürlerde, özellikle limandan alınan görüntülerde dikkati çekmektedir. Kale, Bruyn'un İzmir'in hemen hemen tamamını gösterdiği gravüründe 15 numara olarak işaretlenmiştir (Foto. 5).

⁵Liman Kalesi (St. Pierre Kalesi, Aşağı Kale, Hisar Kalesi, Ok Kalesi), 1231–1235 yılları arasında, iç limanın ağzında yapılmıştır (Kuyulu, 2001: 526.). İzmir, 17.yüzyılda Kadifekale (Yukarı Kale) ile Liman Kale (Aşağı Kale) olmak üzere iki kaleye sahipti. Aşağıda yer alan Liman Kale, liman ve çevresini savunma ve aynı zamanda vergi alma görevinde bulunuyordu. Çevresinde Hisar Camii ve diğer işyerlerinin kümelendiği bir alan vardı. Bugünkü Şadırvan Camii'nden başlayarak Başdurak Camii'ne kadar olan kavis, eski iç limanın sınırlarını belirlemekteydi (Arıkan, 2000: 50; Kıray, 1998:34). 1344 tarihine kadar Türkler'in elinde olan kale Rodos şövalyelerine geçtikten sonra yeniden burçlarla donatılıp kuvvetlendirilerek bir şato görünümü kazanmıştır. Kale üç yönden ve kara tarafından da derin bir hendekle çevrilmişti. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından 1402 yılında ele geçirilmiş ve yıkılmıştır. Fatih Sultan Mehmet (1451–1481) zamanında, aslına uygun şekilde yeniden yapılmış, ancak 1890–1891 yılları arasında yeniden yıkılmıştır. Kare bir plan üzerinde taştan inşa edilen kalenin güney yönünde bir kapısı vardır. Toplar, limanı savunacak şekilde surlara yerleştirilmiştir. Kalede bir dizdar ve seksen asker görevlendirilmişti (Ülker, 1994: 7; Doğer, 2006 :183).

⁵Tournefort'un verdiği bilgilere göre Türkler ona Sancak Kale ya da Yeni Kale adını vermektedirler. Bu kaleyi Köprülü Mehmet Paşa, Gediz ırmağının eski halicinin karşısında, körfezin daraldığı yerde yaptırmıştır. (Tournefort, 2008: 251).

Fotoğraf 5. Cornelis de Bruyn, İzmir, (Bruyn, 1698: Lev. 4)

Eugène Flandin'nün İzmir, Konak Meydanı adlı gravüründe koyu bir tonlama ile gösterilen Liman Kale, resimlerde bütün ilgiyi üzerine çekmektedir. Daha erken tarihlerdeki gravürlerde sahilin ucunda olan yapının, burada daha gerilere kaydığı ve önünde bir yapılaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir (Foto. 6).

Fotoğraf 6. Eugène Flandin, İzmir, Konak Meydanı ve Liman (Flandin, 1853: Lev. 47)

İzmir çevresinde dikkatleri çeken diğer bir kale olan Selçuk/Efes'te Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Selçuk kalesi, Batılılar'ın anlatımlarında kısa bilgiler halinde yer bulmuştur (Güzel, 2011: 203-205). 19. yüzyılda Efes'i ziyaret eden J.J.F. Poujoulat, Ayasuluk Kalesi'nin geniş bir alanı kapladığını ve surlarının hâlâ sağlam olduğunu dile getirmektedir. Gezgin, kalenin içinde küçük bir cami ve yarı yıkık kubbeli bir sarnıçın bulunduğundan da bahsetmiştir (Michaud- Poujoulat, 2007: 21). Genellikle silüet halinde verilen yapının daha ayrıntılı görüntüleri Bruyn'a ait Efes isimli gravüründe yer alır (Foto.7). Resimlerde kare plandaki kalenin burçları ve iç kısımdaki camisi fark edilmektedir. Efes kalesi ile ilgili olarak Texier şöyle bir açıklama yapmaktadır: “*Barbar döneminin gösteren kalenin, dört köşeli kuleleri vardır. Buraya mermer parçaları ile karışmış taşlar içinden geçilerek çıkılır. Yakını korumaya ait çıkıntılı kısmı, asıl kaleye paralel iki duvarla bir kapıyı içine alır. Kapı, iki tarafından, ağır iki yayla tutulmuştur. Bunlar yaklaşık olarak hepsi Rumca yazılı, stadyumun veya tiyatrunun seyirci yerlerini oluşturan taşlarla yapılmıştır. Bazı kitabe parçaları da görülür. Girişin üstünde, iyi yapılmış ve işlenmiş kabartma işlemler vardır. Kalenin kapısı denize karşıdır. Kale içindeki fakir konutlarla eski bir cami ve yıkıntı parçalarından başka bir şey yoktur*” (Texier, 2002: 152).

Fotoğraf 7.Cornelis de Bruyn, İzmir- Selçuk- Efes, (*Bruyn*, 1698: Lev. 15)

Fotoğraf 8.İzmir, Selçuk (Ayasuluk) Genel Görünüm

Ege Bölgesi'ndeki diğer illerin panoramik görüntülerinde de kaleler belirgin şekilde gösterilmiştir. Tamamı yüksek tepeler üzerinde konumlanan şehir kalelerinden, özellikle kentin tanıtımında sıklıkla bahsedilmektedir. Sandık Tepe zirvesindeki Manisa Kalesi⁶, Bruyn'un Manisa isimli gravüründe bir silüet halinde görülmektedir (Foto. 9). Bir bölümü günümüze kadar ulaşan surlar, aşağıya doğru teraslar halinde inmektedir (Güzel, 2017: 292-293)

⁶ Manisa Kalesi, şehrin 3 km güneyinde bulunan Sandık Tepe üzerindedir. Kalenin Manisa'yı kuran Magnetler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. İç kale ise 1222 yılında Bizans imparatoru III. Jean DucasBatatles tarafından inşa ettirilmiştir. Bizans ve Osmanlılar döneminde bazı onarımlar gören kalede, Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde yapılmış bir cami, iki su sarnıcı ile ambarlar yer almaktadır. Günümüze çok az duvar kalıntıları ulaşmıştır (Bayrak, 1982:455)

Fotoğraf 9. Cornelis de Bruyn, Manisa, (Bruyn, 1698: 26)

Afyonkarahisar da yüksek bir kayanın üzerinde bulunan kalesiyle⁷ görüntülenmiştir. Özellikle üzerinde bulunduğu volkanik kayalığın ilgi çektiği yapı, panoramik resimlerde siluet olarak verilmiştir. Kalenin yakın görüntüleri bulunmamaktadır. l’Auteur’a ait Afyonkarahisar isimli gravürde siluet halindedir ve surları volkanik kaya üzerinden aşağıya doğru inmektedir (Foto. 10).

Fotoğraf 10. l’Auteur, Afyonkarahisar, Şehrin Bir Kısımından ve Hisardan Görünüm (Laborde, 1838: Lev. 53).

⁷ Afyonkarahisar Kalesi şehrin ortasında ve 226 m yükseklikte yalçın kayalıklı tepe üzerinde yer almaktadır. Kale, M.Ö. 1350 yılında Hitit Kralı II. Murşil tarafından Arzava Savaşı sırasında kurulmuştur. Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılan kaledeki en önemli yapılar, en üst kısmında bulunan Kız Kalesi adlı kule, saray, sarnıç ve burçları ile Bizans döneminden kalan surlardır (Bayrak, 1982:23).

Fotoğraf 11. Eski Afyonkarahisar'ın Genel Görünümü

Gravürlerde kalesinin verildiği diğer bir kent Kütahya'dır. Kütahya'dan geçen bütün gezginlerin, şehre hâkim konumdaki bu önemli yapı üzerinde durdukları görülür. Kütahya Kalesi'nin yer aldığı Texier'in Kütahya isimli eserinde, yapı yüksek bir tepe üzerinde ve şehre hâkim konumdadır (Foto. 12). Texier, kaleyle ilgili olarak, eski durumu hakkında kesin bilginin bulunmadığını, ancak son şeklinin Bizanslılar tarafından verildiğini belirtmektedir (Texier, 1882: 394).

Fotoğraf 12. Charles Texier, Kütahya, (Charles Texier, 1882: Lev. 46)

Uşak şehrinde yer alan kale için Texier, burada bulunan kalenin şehre bütünüyle hâkim olduğunu belirtmektedir. Gezgin, kalenin Hacı Muratoğlu isminde biri tarafından yapıldığını ve adı geçen kişinin burayı erzak ve mühimmatla doldurduğunu belirtmektedir (Özdeğer, 2001: 57).

Ege Bölgesi'ndeki antik kentlerde yer alan kaleler arasında Bodrum ve Fethiye Kaleleri'nin, ayrıntılı resimleri bulunmaktadır. Bodrum (Halikarnassos), gezginlerin oldukça ilgisini çeken bir bölgedir. Özellikle Mausole Anıtı, Batılılar'ın burayı ziyaret etmelerinin önemli bir nedenidir. Diğer bir neden de burada bulunan Bodrum Kalesi'dir⁸. Gouffier, Voyage Pittoresque de la Grèce (1782-

⁸ St. Jean Şövalyeleri'nin (St. Jean Şövalyeleri'nin diğer adı Rodos Şövalyeleri'dir. Bu şövalyeler Haçlı Seferleri ve Kudüs'e Hac'a gidenlere yardım amacıyla, I.Haçlı seferi sırasında, değişik Avrupa ülkelerinin örgütlenmesinden oluşmuştur. (Boran 2001: d.n. 291) kalesi olarak da bilinen yapı 1415-1437 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Kale, Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1523 yılında Osmanlı topraklarına katılmış, 1885'ten sonra hapisane olarak kullanılmıştır. Harap durumdaki

1822, C. I, 152) adlı eserinde Halikarnas'ın son derece ünlü ve Küçük Asya'nın en zengin kenti olduğunu dile getirmektedir. Kentin tarihine değinen gezgin, eserini Muğla-Bodrum Limanı ve Kalesi isimli gravürle de renklendirmiştir. Jean B. Hilair'in çizmiş olduğu resimlerde, Bodrum Limanı hareketli bir günlük yaşam içinde verilmiştir (Foto. 13). Kompozisyonun ön planında, kıyıda gerçekleşen bir alışveriş sahnesi yer almaktadır. Doğu giysileri içindeki üç figür sohbet ederken gösterilmiştir. Bunlardan yüzü izleyiciye dönük olanı, sohbetin konusunu belirlercesine, eliyle yerde duran fiçileri işaret etmektedir. Tüccar görünümü bu adam, diğerlerine göre daha heybetli çizilmiştir. Çevrede, satın alınan malları bir kayığa yükleyen figürler koşuşturmaktadır. Arka planda kırma çatılı ve çıkmalı evler, denizde kalyonlar, küçük tekneler, bunların gerisinde de Bodrum Kalesi yer almaktadır.

Bodrum Kalesi, kaleyi betimleyen hemen tüm gravürlerde olduğu gibi, adeta terk edilmiş bir görünümündedir. Sanatçı, uzaktan bakıldığında yapıyı hemen tanımlayan kuleleri yalın bir anlatımla vurgularken, sağ tarafına yerleştirdiği minareyle de kalenin Osmanlı-İslâm kimliğini unutmamıştır. Gravürde kale adeta fon olarak kullanılmış, ön plana yerleştirdiği tüccarlar ve hareketli figürlerle resme dinamizm katmıştır.

Fotoğraf 13.Jean B. Hilair, Muğla- Bodrum Limanı ve Kalesi (Choiseul-Gouffier, 1782-1822: Lev. 97)

Texier'e ait Muğla-Bodrum Kalesi isimli resimde, yapı durgun ve ıssız bir atmosfer içerisinde betimlenmiştir. Kalenin yer aldığı liman, bu atmosferde yine terk edilmiş bir izlenim vermektedir (Foto. 14).

Denizden bakılarak yapılan gravürde, ön planda, durgun deniz üzerinde kaleye yanaşmakta olan kalyonlar resmedilmiştir. Arka kısımda kuleleri, burçları ve surları ile yapı, oldukça gösterişlidir. Sanatçı, özellikle kalenin Fransız, İtalyan, Yılanlı kule ve Alman kulelerini belirtmiştir. Hemen yanında, köşede, minaresi vurgulanan cami görülmektedir.

Ressamın, yapının mimarisinin bütünü yakalayabilmek için, kaleye denizdeki bir tekneden bakmış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekçi bir görüntü elde edebilmek için, estetik kaygıdan çok teknik ve kuru bir çizim tercih edilmiştir. Yalın taş duvarların yarattığı soğuk atmosfer, yelkenlilerin kıpırtılarıyla az da olsa yumuşamaktadır.

kalede 1960 yılında restorasyon başlatılmış, çalışmalar 1981 yılında tamamlanmıştır. Yapı günümüzde Sualtı Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır (Boran 2001: d.n. 137).

Fotoğraf 14. Charles Texier, Muğla- Bodrum Kalesi (Texier, 1882: 33)

Fotoğraf 15. Muğla, Bodrum Kalesi ve Liman

Gravürlerde Bodrum Kalesi'nin dış cephesinin gösterildiği örneklerin yanı sıra, iç görüntülerine de yer verildiği görülür. Luigi Mayer'e ait Muğla-Bodrum Kalesi isimli renkli litografide, kale yakın plandan gösterilmiştir (Foto. 16)

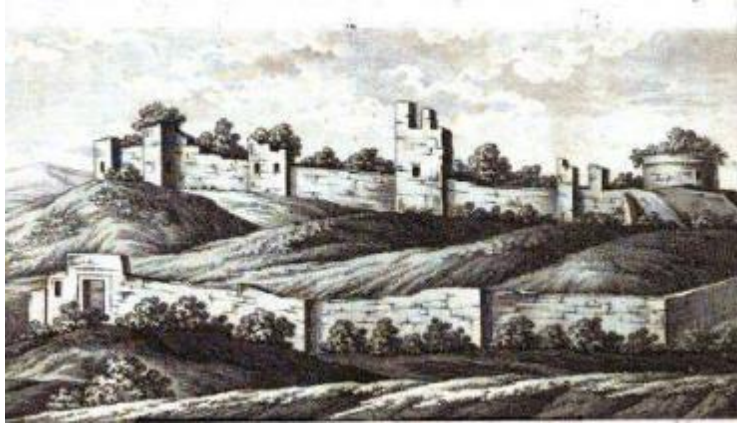
Resimde, kalenin duvarları üzerindeki mermer rölyefler dikkati çekmektedir. Bunlar, Malta Şövalyeleri tarafından Bodrum Mozole'sinden alınıp buraya getirildiği bilinen rölyeflerdir. Rölyefler, Yunanlılar ile Amazonlar arasındaki mücadelenin anlatıldığı 12 mermer pano şeklinde düzenlenmiştir. Paha biçilmez değerdeki bu eserler, 1846'da İstanbul'daki İngiliz Sefiri Sir Stratford Canning tarafından İngiltere'ye gönderilmiştir (Elbe, 1966; 6). Bugün British Museum'da, yarı kapalı bir salonda sergilenenler, Londra'ya götürülen orijinal kabartmaların alçı kopyalarıdır. Resimdeki kabartmaların işlenişinde aslına sadık kalınmıştır ve bu açıdan litografî belge niteliği taşımaktadır.

Litografide, günlük yaşamdan alınan figürler kale sokaklarına konumlandırılmıştır. Surların arasında tekli ve sohbet eden ikili figürlere yer verilmiştir. Resimde görülen ahşap balkon günümüze gelememiştir. Tüm ayrıntıların büyük bir titizlikle işlendiği çalışmada daha çok illüstratif bir yaklaşım söz konusudur.

Fotoğraf 16. Luigi Mayer, Muğla- Bodrum Kalesi (Mayer, 1804: 16)

Fethiye Kalesi, Alman gezgin Joseph von Hammer -Purgstall'a ait bir gravürde karşımıza çıkmaktadır (Foto. 17). Resimde surlar ana çizgileriyle gösterilmiş, sanatçı kalenin tanıtımından çok, onu resimsel olarak betimlemeyi tercih etmiştir.

Fotoğraf 17. Joseph von Hammer-Purgstall, Muğla- Fethiye Kalesi (Joseph von Hammer-Purgstall, 1811: 96)

III. Değerlendirme ve Sonuç

Kaleler, Ege Bölgesini konu alan seyahatname anlatımları ve gravürlerde, yoğun şekilde üzerinde durulan yapı gruplarından biridir. Panoramik görüntülerde kale hemen her çalışmada mevcuttur. Bu konuda en fazla dikkatleri çeken kent İzmir'dir. Şehrin sahip olduğu üç kale gravürlerde farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bugün oldukça harap durumdaki Kadifekale, panoramik görüntülerin hemen hepsinde, şehre hâkim konumdadır. Kadifekale gezginlerin özellikle gidip gördükleri ve eserlerinde anlattıkları bir yerdir. Bu ilgede kente hâkim olan kalenin çevresinde yer alan antik yapılar da etkili olmuştur. Gezinlerin kentin akropolü olarak tasvir ettikleri bu alan sürekli bir ziyaretçi akınına uğramaktadır. Seyahatname anlatımlarında geniş yer tutan Kale, gravürlerde genellikle ayrıntıya girilmeden daha çok bir silüet halinde verilmiştir. İzmir'e gelen

sanatçıların resimlerinde Kadifekale, tüm heybetiyle, körfez ve şehre hâkim bir anlayışla gösterilmiştir. Kalenin günümüzdeki görünümü de bu anlayışa yakındır (Foto.2). Kadifekale günümüzde varlığını gecekondulaşma şeklinde devam ettirmektedir. Kaleden bazı sur duvarları haricinde iç kısımda sarnıç ve küçük bir şapel bulunmaktadır

İzmir’le ilgili olarak üzerinde önemle durulan diğer iki kale, Liman Kalesi ve Sancak Kalesi’dir. Yeni Kale olarak da bilinen Sancak Kale, körfezden İzmir Koyu yönünde gidildiğinde ilk karşılaşılan yapıdır. Oldukça ilgi çeken bu yapı Bruyn’un İzmir isimli panoramasında dil şeklinde çıkıntı yapan toprak parçası üzerinde yuvarlak kuleleri ile görülmektedir (Foto. 4). İzmir İnciraltı’nda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı sahası içinde yer alan yapıdan günümüze cami ve sur kalıntıları ulaşmıştır.

İzmir’de bulunan ve gravürlere konu olan diğer bir kale, Liman Kalesi’dir. 1890–1891 yılları arasında yıktırılmış olan ve günümüze ulaşamayan bu yapının görüntülerini ancak gravürlerde bulmak mümkündür (Kuyulu, 2001: 526). Dolayısıyla bu gravürler birer belge niteliği taşımaktadır. Diğer iki kale gibi gezginler tarafından savunma açısından yetersiz bulunan bu kale, gravürlerde, özellikle limandan alınan görüntülerde dikkati çekmektedir. Kale, Bruyn’un İzmir’in hemen hemen tamamının gösterildiği İzmir adlı gravüründe yer almaktadır (Foto. 5). Daha yakından bir görüntü olan Flandin’in İzmir, Konak Meydanı adlı eserde de karşımıza çıkmaktadır (Foto. 6). Ayrıca Bruyn’un gravüründe sahilin ucunda yer alan yapı, daha sonraki yüzyılda yapılmış olan Flandin’in resminde ise gerilere kaymış ve önünde çeşitli binalar ortaya çıkmıştır.

İzmir’de dikkatleri çeken diğer bir yapı Selçuk Kalesi’dir. Genellikle siluet halinde verilen yapının daha ayrıntılı görüntüleri Bruyn’a ait Efes isimli gravüründe yer alır (Foto.7). Bu yapının genel görünümü gravürdeki ile benzerlik göstermektedir (Foto. 8)

Ege Bölgesi’nde İzmir dışındaki diğer illerin panoramik görüntülerinde de kaleler vurgulanmıştır. Bruyn’un Manisa isimli gravüründe bir siluet halinde yer almıştır (Foto. 9). Üzerindeki volkanik kayalık dolayısıyla gezginlerin bir hayli ilgisini çeken Afyonkarahisar Kalesi, panoramik görüntülerde bir siluet olarak verilmiştir. Kalenin yakın görüntüleri bulunmamaktadır. l’Auteur’a ait ve Şehrin Bir Kısımından ve Hisardan Görünüm (Foto. 10) isimli gravürde, yine bir siluet halindedir ve surları volkanik kaya üzerinden aşağıya doğru inmektedir. Kale günümüzde de gravürdeki gibi tarihi kente hâkim bir konumdadır (Foto. 11).

Gravürlerde kalesinin siluet halinde verildiği diğer bir kent Kütahya’dır. Texier’in Kütahya isimli eserinde, yapı yüksek bir tepe üzerinde ve şehre hâkim konumdadır (Foto. 12). Ayrıntıya girilmeyen bu görüntülerde, gezginler için kent kaleleri, kent betimlemelerinde vazgeçilmez bir unsurdur. Ancak bu çalışmalarda kalenin biçimsel ve mimarî özelliklerini yansıtmaya kaygısını gütmemektedirler. Bazı örnekler dışında genel olarak yüzeysel ve sembolik bir anlatımla ele alınan kalelerin yakın ve ayrıntıcı biçimlerini daha çok Bodrum Kalesi’ni konu alan gravürlerde bulmak mümkündür. Bunlardan biri olan Hilair imzalı Bodrum Limanı ve Kalesi isimli gravürde, İskele Meydanı, Bodrum Limanı ve kale hareketli bir gün içinde verilmiştir (Foto. 13). Texier’e ait Bodrum Kalesi isimli gravürde, kale terk edilmiş durgun bir atmosfer içindedir (Foto. 14). Bodrum’un bugünkü canlı görünümünün aksine oldukça sessiz bir şekilde yansıtılan gravürde, İskele Meydanı, burada bulunan 1723 tarihli Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami ve kale bir arada verilmiştir. Ayrıntıya inilmeden hazırlanan her iki çalışmada da kalenin genel görünümü bugünkü haline uygundur. Dün ve bugün arasındaki fark Bodrum’un oldukça hareketli ve kalabalık bir turizm merkezi haline dönüşmesidir (Foto. 15).

Gravürlerde Bodrum Kalesi’nin dış cephesinin uzaktan görüntüleriyle beraber iç mekânlarına da yer verildiği görülmektedir. Mayer’e ait Bodrum Kalesi isimli renkli litografide, kale yakın plandan ele alınmış, hatta duvarlarındaki armalar ayrıntılı biçimde tasvir edilmiştir (Foto. 16). Günümüzde

armaların çoğu mevcut değildir, tek istisna ise İngiliz Kulesi'dir. Ayrıca kalenin giriş bölümünde de arma örnekleri mevcuttur.

Günümüzde hemen tamamen harap haldeki Fethiye Kalesi'nin nispeten sağlam durumdaki görüntüsü, Purgstall'a ait gravürde karşımıza çıkmaktadır (Foto. 17). Sembolik denilebilecek bir anlayıştaki gravürde kalenin surları görülmektedir.

Batılılar'ın üzerinde özellikle durdukları yapı grubu olan kaleler daha önce değinildiği gibi, bu kadar yoğun ilgiye karşın, genel kent görünümünde belli belirsiz biçimde, bazen de tamamen sembolik olarak gösterilmiştir. İzmir'in Kadifekalesi, Sancakkalesi ve bir zamanlar limanın temel yapılarından biri olup günümüze ulaşamayan Liman Kalesi, ilgi gören yapılar arasındadır. Yine aynı şekilde bir zamanlar İzmir'in simgesi durumunda olan ancak günümüze ulaşamayan bu yapıların varlığını gravürlerde görmekteyiz. Gravürler bu bakımdan birer belge niteliğindedirler. Muğla-Bodrum Kalesi ayrıntılı tasvirleri ile dikkat çeken diğer bir örnektir. Yapıyı işleyen gravürler, kalenin içinde bulunan ve yurt dışına izinsiz olarak çıkarılan armaları yansıtan ve bunların bir nevi bu topraklara ait olduğunu gösteren kanıtlardır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Y. (2002), *Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe*, İzmir.
- Akurgal, E. (1997), *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara,
- Arıkan, Z. (2000), "XVIII-XIX. Yüzyıllarda İzmir", *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum*, İzmir, 50-60.
- Arslan, N. (1992), *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İstanbul.
- (Sevin), (2006), *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, Ankara.
- Aslanapa, O. (1993), *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Bauden, F. (2003), *İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İzmir.
- Baykara, T. (2001), *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir.
- Bayrak, M. O. (1982), *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İstanbul.
- Boran, A. (2001), *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara.
- Bruyn, C. (1698), *Reisen van Cornelis de Bruyn*, Delft.
- Choiseul-Gouffier, C. (1782-1822), *Voyage pittoresque de la Grèce*, C. I., Paris.
- Davis, E. J., (2006), *Anadolu; 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Psidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, (Çev. Funda Yılmaz), İstanbul.
- Davison, R. H. (1993), "Türkiye'nin Batı'daki Tarihsel İmajı" (Çev. Bilge Criss), *Tarih ve Toplum*, S. 109, İstanbul, (Ocak 1993), 34-38.
- Doğar, E. (2006), *İzmir'in Smyrnası, Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İstanbul.
- Elbe, H. (1966), *Bodrum Müzesi Rehberi*, Ankara.
- Flandin, E. (1853), *l'Orient*, Paris.
- (2010), İstanbul (L'Orient), (Çev. Orhon Koloğlu), İstanbul.
- Frankland, C. C. (1830), *Travels to and From Constantinople in 1827-1828*, C. I, London.

- Germaner, S.(1992), “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fransız Kültür İlişkileri ve Osman Hamdi Bey” *I. Osman Hamdi Bey Kongresi (2-5 Ekim 1990)*, İstanbul,105-112.
- Germaner, S.- İnankur, Z. (1989), *Oryantalizm ve Türkiye*, İstanbul.
- Güzel, E. (2010), Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname ve Gravürlere Yansıması, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Van.
- , (2011) “19. Yüzyıla Ait Oryentalist Gravürlerde Ege Bölgesi Antik Kentleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, Kış, 2011, 199-221.
- (2012), “ Gravürlerde İzmir (18-19. Yüzyıllar)”, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir 19-21 Ekim 2011) Eskişehir, 2012, C.I. : 439-450.
- (2017), “Seyahatname ve Gravürlerde Manisa” *Turkish Studies*, Volume 12/29, p. 287-308.
- Hammer –Purgstall, J. V. (1811), *Topographische Ansichten gesammelt auf einer Reise in die Levante*, Wien.
- Kabbani, R. (1993), *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev. Serpil Tuncer), İstanbul.
- Kıray, M. B. (1998), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, İstanbul.
- Kuyulu, İ. (2001), “İzmir, (Mimari)”, *DİA*, C. XXIII., İstanbul, 526-528.
- Laborde, L. (1838), *Voyage de l'Asie Mineure*, Paris.
- Mayer, L. (1804), *Wiews in Egypt, Paletsine and other parts of the Otoman Empire*, London, ks.3.
- Mercangöz, Z. (2000), “Tarih Öncesi Hıristiyan İzmir”, *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum*, İzmir, 28-35.
- Michaud J.F. – Poujoulat J.J.F. (2007), *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul.
- Motrave, A. (2007), *La Motrave Seyahatnamesi*, (Çev. Nedim Demirtaş), İstanbul.
- Oikonomos, K. - Slaars B. F., (2001), *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul.
- Özdeğer, M. (2001), *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul.
- Parla, J. (2005), *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul.
- Pınar, İ. (1996), *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl*, İzmir.
- Pococke, R. A. (1745), *Description of the East*, C. II., 2. ks. Londra.
- Polonyalı Simeon (2007), *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye*, (Çev. Hırant D. Andreasyan), İstanbul.
- Renda, G. (1977), *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara.
- Sevim, M. (Haz), (2002), *Gravürlere Türkiye, Anadolu*, C. I. II., Ankara.
- Şenocak, B., (2003), *Levantenin Yıldızı İzmir*, İzmir.
- Tavernier, J. B. (2006), *Tavernier Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul.

Texier, C. (1882), *Asie Mineure*, Paris.

----- (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. I-II-III., (Çev. Ali Suat), Ankara.

Tournefort, J. P. (2008), *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul.

Üçel – Aybet, G. (2003), *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2003.

Ülker, N. (1983), “İzmir Sancakkalesi ve Şehitliği”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, C. II, Ankara, 1983, 263-284.

----- (1994), *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I.*, İzmir, 1994.

Yenişehirlioğlu, F. (1993), “Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi” *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, (17-18 Aralık 1992), İstanbul, 57–60.

Walsh, R. (1839), *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor*, C. I. - II., London.